

bijvoorbeeld het geboortjaar van een kunstenaar. In plaats van zelf op onderzoek uit te gaan, heb ik steeds besloten: de meeste stemmen gelden.'

Uit bovenstaande citaten blijkt dat de toon van Van Lieshout niet plechtig is. Er zijn critici die hem ervan hebben beschuldigd dat hij voor zijn jonge lezers teveel door de knieën gaat en te gewoon doet over iets verhevens als kunst. Van Lieshout zelf wil juist niet intimideren met kunst. Volgens hem is de sfeer rondom kunst te gewichtig. Dat wil hij doorbreken. Hij beschrijft geen stromingen. Wel gebruikt hij bepaalde termen uit de dagelijkse kunstwereld, zoals perspectief, decoraties, collages, reproducties, etcetera. Op een ander gebied houdt hij wel rekening met zijn jonge publiek. Zo staan er nauwelijks bloederige, akelige of gewelddadige kunstwerken in *Stilleven*, want 'geweld moet fantasie en humor hebben'.

Stilleven, *Een tentoonstelling* is een boek dat je van voor naar achteren kunt uitlezen, maar waarin je ook zomaar op een willekeurige bladzijde kunt beginnen. In ieder geval zorgen de prachtige platen en de verhalen die je al vertellende door de 'tentoonstelling' leiden ervoor dat je het niet zomaar weer opzij legt ...

Noot

- 1 Deze titel is afgeleid van de workshop die Ted van Lieshout verzorgde op het symposium 'Morele verbeelding: Waarden en normen van de jeugdcultuur' dat op 20 januari 1999 door de KUB in Tilburg werd georganiseerd.

Elsbeth van der Laan:

'Mona Lisa heeft geen wenkbrauwen' *Opdrachten bij Stilleven van Ted van Lieshout*

Naast onderwijsbegeleidster ben ik docente Nederlands aan twee brugklassen op een categorale MAVO in Utrecht. De achtergronden van mijn leerlingen zijn zeer wisselend. Zo zijn er leerlingen die uitsluitend lijken op te groeien met voetbal en tv-spelletjes, anderen gaan regelmatig naar musea of komen in aanraking met klassieke muziek. Ook qua taalvaardigheid zijn deze leerlingen erg heterogeen. Eén van de dingen die alle leerlingen heel moeilijk vinden is te vertellen *waarom* ze iets leuk, moeilijk of mooi vinden. .

Juist bij het kijken naar kunst hebben mensen altijd een oordeel (mooi, lelijk, verwarrend, mysterieus), waarbij de kenmerken van het kunstwerk of wetenswaardigheden erover dat oordeel oproepen. Zo ook Ted van Lieshout: in het boek *Stilleven. Een tentoonstelling* (1998) heeft hij een aantal schilderijen gekozen en hij beschrijft bij ieder van die schilderijen met behulp van de kenmerken of achtergronden waarom hij het mooi of lelijk vindt. Op dezelfde manier kun je leerlingen laten kijken naar kunst: wat zie je en wat vind je daarvan?

Stilleven

De teksten in *Stilleven* zijn 'spannend', Ted van Lieshout ziet altijd wel iets op het schilderij dat je niet was opgevallen (Mona Lisa heeft geen wenkbrauwen) of hij vertelt een wetenswaardigheid waardoor je het schilderij anders gaat bekijken (voor Mona Lisa stond misschien een man model). Op twee aan elkaar grenzende bladzijden worden steeds twee schilderijen naast elkaar geplaatst en vergeleken, Ted van Lieshout legt uit

waarom hij het ene schilderij mooier, boeiender of 'liever' vindt dan het andere. Het boek is prachtig uitgegeven en de schilderijen zijn goed kopieerbaar. Op grond van dit alles besloot ik er een opdracht bij te maken voor mijn leerlingen waarbij taalvaardigheden en kunstbeschouwing hand in hand gaan.

Werkbladen

De opdracht heb ik op werkbladen gezet. Ik merk namelijk dat werkbladen uitnodigen tot mooi/netjes, zelfstandig en gestructureerd werken. Mijn leerlingen hebben twee dagen achter elkaar een blokuur Nederlands. Hoewel je de opdracht ook in losse uren kunt geven, stelde dit de leerlingen wel in staat om lekker door te werken.

Ik introduceerde de opdracht als een 'werkstukje': de leerlingen gaan onderzoek doen naar schilderijen met behulp van werkblad 1 (zie afbeelding 2 en 3). Ze kregen werkblad 1 met daarop de opdrachten en de kopieën van zes schilderijen met hun beschrijving (zie afbeelding 1).

Objectief en subjectief

De leerlingen maken werkblad 1 individueel. De eerste opdracht van het werkblad luidt: 'Bekijk je weleens schilderijen?' en 'Noem twee schilderijen die je weleens gezien hebt'. Sommige leerlingen noemen de schilderijen die op de kopieën staan, anderen noemen bekende schilderijen (De Nachtwacht, iets van Van Gogh, de Mona Lisa op een muur). Een Marokkaanse leerling vulde geen namen of titels in, maar schreef: 'ik zie ze bij me buurman hij is schilder.'

Bij de tweede opdracht kiezen de leerlingen een van de zes gekopieerde schilderijen uit, degene die ze het mooist vinden. Sommige leerlingen roepen meteen dat ze geen van de schilderijen mooi vinden. Dat is geen probleem, dan kiezen ze gewoon degene die ze het minst lelijk of het spannendst vinden.

Voordat de leerlingen vertellen wat ze van het schilderij vinden, beschrijven ze wat ze zien. Dit dwingt de leerlingen om precies te kijken en objectief te zijn (de begrippen 'objectief' en 'subjectief' zijn bekend van

eerdere lessen). Bij het beschrijven wat ze zien zie je duidelijke taalvaardigheidsverschillen, sommige leerlingen schrijven alleen woorden op: 'treden, blokjes, kleuren'. Anderen proberen in hele zinnen uitgebreid te beschrijven wat ze zien: 'Dat er duidelijk iemand van de trap afkomt. Dat het in het schilderij beweegt.' Daar waar leerlingen niet weten hoe ze moeten verwoorden wat ze zien, roepen ze al snel de hulp in van hun buurman of -vrouw, of roepen ze mij erbij.

Wat vind je ervan?

In de derde opdracht vertellen de leerlingen wat ze van het schilderij vinden. Eerst verzinnen ze zelf een titel voor het gekozen schilderij, daarin zie je terug wat ze opvallend of mooi vinden aan het schilderij. 'Gezamenlijk eten' of 'Etenstijd' voor *De aardappeleters*, 'De Chinese vrouw' voor de *Mona Lisa*, en 'De trap, 'De onzichtbare man' of 'Het toekomstige kunst' voor *Naakt dat de trap afdaalt* bijvoorbeeld.

De volgende stap is dat leerlingen hun mening weergeven met beoordelende woorden. Om te voorkomen dat er niet veel meer wordt opgeschreven dan mooi of lelijk, heb ik een aantal woorden opgeschreven waaruit ze kunnen kiezen. Als ze zelf betere woorden kunnen bedenken mag dat natuurlijk ook. Bovendien moeten ze meer dan een woord uitkiezen, zo kunnen ze woorden opschrijven die schijnbaar tegengesteld zijn, maar die toch aangeven wat ze vinden. Een meisje vond het schilderij *De jonge stier* van Paulus Potter bijvoorbeeld sober, gezellig en zonnig. De leerlingen willen graag precies opschrijven wat ze bedoelen, daarom kiezen ze consciëntieus, ze lezen alle woorden precies en als ze een woord niet begrijpen, vragen ze bij medeleerlingen of bij mij na wat de betekenis is.

Inmiddels hebben de leerlingen voldoende taalmateriaal verzameld om beargumenteerd te vertellen wat hun mening is. Dat gebeurt in het derde deel van opdracht 3. Met de informatie uit opdracht 2 (wat zie je?) en het eerste deel van opdracht 3 (wat vind je?) kunnen ze beschrijven wat ze van het schilderij vinden en vooral *waarom* ze dat vinden (zie afbeelding 3).

Dit is een *Naakt dat de trap afdaalt*.

Zonder die titel zou ik waarschijnlijk wel ontdekt hebben dat er iemand de trap afkomt, maar het zou me niet zijn opgevallen dat die persoon bloot is. Daarvoor sjeest die man of vrouw veel te snel. Juist de pikante titel maakt het schilderij ontzettend grappig. Marcel Duchamp kan gerust de lolbroek van de beeldende kunst genoemd worden. Hij hield ervan om de deftige kunstwereld op zijn kop te zetten. En dat deed hij dan ook letterlijk. Zo haalde hij een piesbak uit het herentoilet, stelde die op zijn kant tentoon en gaf er een titel aan: *Fontein*. Ook schilderde hij een snor en een sik op een foto van de beroemde *Mona Lisa*, en hup, een nieuw kunstwerk was klaar. Vervolgens liet de Franse kunstenaar een foto zien van de *Mona Lisa* zonder snor en sik en noemde dat doodleuk: *Mona Lisa geschoren*.

Duchamp deed nogal geheimzinnig over wat hij nu eigenlijk bedoelde. Hij zei dat hij geen kunst maakte, maar stelde zijn werk wel in het museum tentoon. Een andere keer zei hij dat het niet gaat om wat de kunstenaar maakt, maar om wat de kunstenaar kiest. Hij durfde misschien niet hardop te zeggen, omdat het verwaand klonk, dat hij zichzelf kunst vond. Toch was dat wel het einde van een logische gedachtengang. In de Middeleeuwen werden kunstenaars nog als ambachtslieden beschouwd die op bestelling schilderden wat hun gevraagd werd. Daarna gingen ze steeds vaker zelf bepalen wat ze schilderden. Vervolgens hooe ze dat op hun eigen, hoogstpersoonlijke manier konden doen. Ten slotte kapte Duchamp ludiek de knoop door: *Als ik een piespot op zijn kant zet, kan niemand er meer in plussen en verliest hij dus zijn nut. Daardoor dwing ik iedereen om er op een andere manier naar te kijken. Met mijn ogen.*

MARCEL DUCHAMP, *Naakt dat de trap afdaalt*, nr. 2, 1912. Aan het einde van de negentiende eeuw was het mogelijk geworden om foto's zo snel achter elkaar te maken, dat ze bewegende beelden lieten zien als ze snel achter elkaar werden afgedraaid: film.

Bekijk je een filmrol, dan zie je dat er per seconde ongeveer twintig foto's zijn gemaakt waarop een beweging in evenveel stukjes is gehakt. Zo kwam Duchamp op het idee om het traplopen te ontrafelen in stilstaande beelden. Hij schilderde de opeenvolgende beeldjes over elkaar heen en dat doet inderdaad aan film denken. Maar gek genoeg ook aan de hoekige schilderijen van Picasso.

Afbeelding 1: *Naakt dat de trap afdaalt en Mona Lisa*, uit: *Stilleven, Een tentoonstelling*.

LEONARDO DA VINCI, *Mona Lisa*, 1503-1506. Het ietwat wazig in elkaar overlappen van donkere en lichte tonen, maar ook van kleuren, was kenmerkend voor Da Vinci. Die techniek werd dan ook door hem uitgevonden of in elk geval sterk verbeterd en in heel Europa overgenomen.

Duchamp beweerde dat voor de Mona Lisa een man model zat. Steeds meer kenners denken dat hij gelijk had.

Ik kan ook een po op zijn kant leggen en het dan kunst noemen, riepen sommigen tegen Duchamp. *Ja*, riep die terug, *maar dat idee heb je dan wel van mij gepikt!*

De echte *Mona Lisa*, dus zonder snor en sik en ook niet geschoren, werd tussen 1503 en 1506 geschilderd door Leonardo da Vinci. Het is het beroemdste portret dat bestaat, vooral door de geheimzinnige glimlach. Niemand weet waarom ze glimlacht. Misschien had ze wel gewoon rotte tanden. Ik vind het zelf trouwens veel gekker dat ze geen wenkbrauwen heeft, maar daar hoor je nooit iemand over.

De Italiaanse Da Vinci had talent voor ongeveer alles. Hij was niet alleen tekenaar, schilder, beeldhouwer, architect en zanger, maar ook uitvinder. Zijn nieuwsgierigheid was zo groot, dat hij zelfs lijken van binnen en van buiten ging tekenen omdat hij wilde weten hoe een mens 'werkt'. Of hij dat eng vond weet ik niet, maar hij vond dat het nodig was. En dat was ook zo, want veel van wat de doktoren van toen over het menselijk lichaam beweerden, bleek onwaar te zijn. Dat bewees Da Vinci.

Ook schreef Da Vinci duizenden schitterende bladzijden vol met ideeën en tekende daarbij. Bijvoorbeeld hoe vogels vliegen en hoe dat moest leiden tot de uitvinding van een vliegtuig. Hij bedacht zelfs het principe van de camera.

Maar ja, tijd om die uitvindingen écht uit te werken, had hij niet. Te veel dingen om te doen. Hij had er een eenvoudige verklaring voor om uit te leggen waarom hij zo weinig afmaakte: *Een kunstenaar als ik denkt dingen uit. Als ik die dingen vervolgens met mijn eigen handen moet maken, dan heb ik geen tijd om iets nieuws uit te denken*. Dat idee heeft Duchamp dus van Da Vinci gepikt.

WERKBLAD MENING/STANDPUNT EN ARGUMENTEN

1

Naam: Abraham Aklay

Klas: 1C

► 1

Bekijk je weleens schilderijen, bijvoorbeeld in een museum?

Ja / ~~nee~~

Noem twee schilderijen die je weleens gezien hebt, bijvoorbeeld in een boek of een museum.

1 Maakt dat de trap afdaalt

2 De jongste stier

► 2 (gebruik werkblad 2) : objectief

Ik vind schilderij nr. ⁵54 het mooiste.

Wat zie je op dit schilderij? Noem minstens 3 dingen die jou opvallen.

1 ~~treden mensen treden~~

2 ~~tuus~~ blokken

3 ~~zeden~~ blauwen

► 3 (gebruik werkblad 2) : subjectief

Hoe zou jij het schilderij noemen, wat voor een titel zou jij het geven?

De onzichtbare man

Wat vind je van het schilderij? Kies 3 woorden die jouw mening weergeven (je mag ook zelf geschikte woorden bedenken).

Spannend
Modern
Donker
Mysterieus
Druk

Nieuw
Beroemd
sober
gezellig
verwarrend

Ouderwets
Onduidelijk
Opgewekt
zonnig
ontroerend

Grappig
Bijzonder
Somber
snel
dreigend

1 Onduidelijk

2 Bijzonder

3 Verwarrend

Afbeelding 2: Werkblad 1.

Literatuuronderzoekje

Dan is het tijd voor literatuuronderzoek. Want hoeveel je zelf ook weet, de informatie uit boeken kan altijd iets nieuws opleveren. En dat gebeurt zeker in de teksten van Ted van Lieshout. Hij ziet met zijn geoefend oog altijd meer dan je zelf in eerste instantie zag. Om opdracht 4 te kunnen maken, lezen de leerlingen de tekst van Ted van Lieshout bij 'hun' schilderij. De leerlingen moeten in hele zinnen opschrijven welke nieuwe informatie ze hebben gevonden. Op die manier maken ze ongemerkt een mini-samenvatting van de tekst (zie afbeelding 3). Tot slot vergelijken ze hun mening met die van Ted van Lieshout.

Presentatie houden

De leerlingen waren ongeveer 3 kwartier bezig met het individueel maken van werkblad 1.

In het tweede deel van het blokkur moesten de leerlingen gezamenlijk een presentatie voorbereiden. Ze werken regelmatig in groepjes en zijn inmiddels in staat de klassenopstelling snel te veranderen en een voorzitter en een notulist te kiezen. De groepjes werden geformeerd naar de gekozen schilderijen. Leerlingen met hetzelfde schilderij vormen een groepje van maximaal 5 mensen. Een jongen werkte alleen, omdat hij als enige de afbeelding van een prehistorische grottekening (*De stier van Lascaux*) had gekozen.

De instructie hield ik erg kort. De bedoeling was dat de leerlingen na ongeveer 20 minuten met hun groepje een presentatie hielden van ongeveer 5 minuten. De groepjes moesten met elkaar het werkblad 'spiekbrieftje presentatie' maken (zie afbeelding 4). In plaats van uitsluitend hun eigen mening, moesten ze ook elkaars mening over het schilderij kunnen vertellen. Bovendien moesten ze op grond van ieders informatie op werkblad 1 zoveel mogelijk vertellen over wat er te zien is op het schilderij en wat Ted van Lieshout van het schilderij vindt. Over de uitvoering van de presentatie was ik niet heel precies, niet iedereen hoefde evenveel te spreken, maar iedereen moest wel vragen van de klas over de presentatie kunnen beantwoorden.

Tijdens de presentatie mocht de groep alleen hun spiekbrieftje en de kopieën van de schilderijen erbij houden.

De presentaties duurden samen ruim een lesuur. Door deze werkvorm (presentaties voorbereiden en houden) overleggen de leerlingen veel met elkaar. Ze komen erachter of hun eigen beschrijvingen duidelijk zijn en waar ze misschien niet precies genoeg gelezen hebben. Tijdens de presentaties blijken leerlingen vaak heel veel meer te kunnen vertellen over de schilderijen of de schilder (meestal, maar niet alleen, afkomstig uit de tekst van Ted van Lieshout) dan wat ze op het werkblad hebben opgeschreven. Zo vertelde een leerling aan de klas dat Vincent van Gogh zijn oor had afgesneden omdat hij niet meer wilde leven. Waarna een van de toehorende leerlingen onmiddellijk de vraag stelde waarom hij dan schilderde, als hij leven niet leuk vond. Die vraag bleef onbeantwoord.

Een ander voordeel van deze werkvorm is dat leerlingen in een betrekkelijk korte tijd door de presentaties veel informatie krijgen over schilderijen waar ze geen onderzoek naar gedaan hebben. De presentaties blijven boeien, ten eerste omdat de leerlingen al kijkend naar het schilderij horen wat hun klasgenoten die presentatoren ervan vinden, ten tweede omdat er zoveel wetenswaardigheden naar boven komen. Bijvoorbeeld dat *De stier van Lascaux* al 17.000 jaar oud is, of dat Da Vinci het principe van de camera al in vijftienhonderdnogwat heeft uitgevonden.

De klas mocht na de presentatie een oordeel geven. Dit kan een groepsoordeel zijn (iedereen deed het even goed, dus iedereen krijgt een 8) of een individueel oordeel (als bijvoorbeeld een van de groepsleden een vraag maar nauwelijks kan beantwoorden of alleen maar staat te giechelen). Het oordeel moet altijd beargumenteerd worden. Ook dit blijken leerlingen heel goed te kunnen. Blijkbaar maken ze uit de presentatie op aan welke regels een presentatie ongeveer moet voldoen en kunnen ze dat in een nabespreking ook redelijk goed verwoorden.

Ik bleef wel eindverantwoordelijk voor het cijfer, maar meestal kwam mijn oordeel overeen met dat van de klas.

Maak van elk van deze drie woorden een zin. Gebruik bijvoorbeeld de dingen die je genoemd hebt bij opdracht 3. Doe het zo:

Ik vind het schilderij ontroerend omdat de vrouw op het schilderij zo lief lacht.

1 ik vind het schilderij Borrend omdat het in een bad bad staat het water zoet in leken films gebruikt.

2 ik vind het schilderij oudwets omdat in deze tijd worden er niet meer zulke schilderijen gemaakt

3. ik vind het schilderij Somber omdat er is niet ik vind het gewoon somber

► 4 (gebruik werkblad 3) : literatuuronderzoek

Wat ziet Ted van Lieshout op 'jouw' schilderij wat jij zelf nog niet had gezien? Noem minstens twee dingen. Schrijf het op in hele zinnen.

Mona Lisa heeft geen wenkbrauwen.
Ze bewaarde dat voor Mona Lisa een man
model stond en niemand weet waarom
ze zo geheimzinnig glimlacht!

Wat vindt Van Lieshout van 'jouw' schilderij?
Waarom vindt hij dat?

hij vind het raar dat ze geen wenkbrauwen
heeft.

Ben jij het eens met de mening van Ted van Lieshout? waarom wel/niet?

alles wat hij zegt is waar!

Wat vindt Van Lieshout van 'jouw' schilderij?
Waarom vindt hij dat?

hij vind het grappig om zijn pikante titel.

Ben jij het eens met de mening van Ted van Lieshout? waarom wel/niet?

Ik vind de titel niet echt grappig
omdat ik 't schilderij zelf nogal dreigend
vind

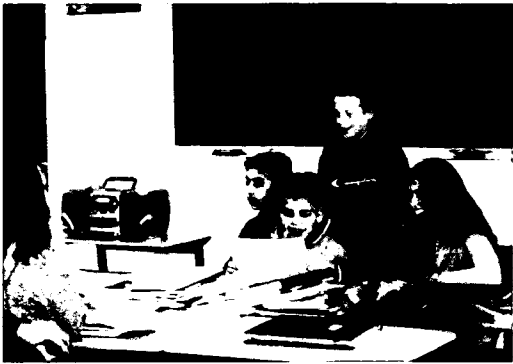
Afbeelding 3: Vervolg werkblad 1.

Tot slot

Ik denk dat een dergelijke opdracht in verschillende leerjaren en verschillende niveaus gebruikt kan worden. Voor bijna alle leerlingen is het moeilijk goed uit te leggen wat ze van iets vinden en vooral *waarom*. De mate van sturing kun je in dat geval variëren. Tenslotte: ik leerde in deze lessen zelf ook veel over de schilderijen en de beleavingswereld van deze leerlingen.

Literatuur

Lieshout, T. van, *Stilleven. Een tentoonstelling*. Nijmegen, Sun, 1998.

Afbeelding 6: Foto presentatie.

WERKBLAD MENING EN ARGUMENTEN (spiekbriefje presentatie)		
Shari Balken 1.000. The beste		
Schilderij nr. 5 Titel: naakt dat de trap omdraait!	Wat kun je zien op het schilderij (gebruik opdracht 3 en 4): een man die naakt de trap omdraait.	
	STANDPUNT: subjectief, wat is je mening?	ARGUMENTEN: waarom vind je dat?
Ik groep: we vinden het een vreemd schilderij	(gebruik de woorden uit opdracht 3) Je vindt 't zelfd als de groep dreigend	(gebruik de zinnen uit opdracht 3) Je vindt het een verwarrend schilderij en ook wel een beetje bizar.
Ted van Lieshout Doe de pikante titel vind ted het wel een grappige titel	(gebruik opdracht 4) zo snel hij ziet naakt lyks niet dat de persoon naakt is.	(gebruik opdracht 4) ten is vind het grappige leek ten is vind dat het er gezelt omdat de persoon zo hard rend dat je dat niet ziet.

Afbeelding 4: Spiekbriefje van Shari.